

### Әдебиятлар

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2021.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 28-ноябрдаги «Хунармандчиликни янада ривожлантириш ва хунармандларни қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4539-сон Қарори.
3. Утемисов А. Қарақалпақлардың өнер-кәсіплери. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1991.
4. Алламуратов А. Мэнги мйрас. – Нөкис: «Билим», 1993.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрь куни «Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 1059-сонли Қарори.

**РЕЗЮМЕ.** Ушбу мақолада санъат ва маданият соҳасидаги олий таълим тизимида ёшларни қорақалпоқ халқининг миллий қадриятларидан ҳисобланган касб-хунар ва тикувчиликка оид изланишлар тадқиқ қилинган.

**РЕЗЮМЕ.** В данной статье рассматривается исследование профессии портняжного дела, считающейся одной из национальных ценностей каракалпакского народа, в системе высшего образования в сфере искусства и культуры.

**SUMMARY.** This article examines the study of the tailoring profession, considered one of the national values of the Karakalpak people, in the system of higher education in the field of art and culture.

### OLIY TA'LIMDA GEOGRAFIYA FANIDA XORIJIY TAJRIBALARDAN FOYDALANISH USULLARI

**R.Gaypova** – *pedagogika fanlari nomzodi, dotsent*

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti*

**S.T.Abdurahmanov** – *geografiya fanlari bo'yicha falsafa doktori*

*Namangan davlat pedagogika instituti*

**M.M.Sapaeva** – *magistrant*

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti*

**Tayanch soʻzlar:** geografiya ta'limi, xorijiy tajriba, innovatsion metodlar, GIS texnologiyalari, talaba markazli o'qitish, akademik mobillik, oliy ta'lim, integratsiya, raqamli geografiya, pedagogik yangiliklar.

**Ключевые слова:** географическое образование, зарубежный опыт, инновационные методы, технологии ГИС, обучение, ориентированное на студентов, академическая мобильность, высшее образование, интеграция, цифровая география, педагогические инновации.

**Key words:** geography education, foreign experience, innovative methods, GIS technologies, student-centered teaching, academic mobility, higher education, Integration, Digital Geography, pedagogical innovations.

**Kirish.** Hozirgi kunda globallashuv jarayonlari ta'lim tizimini tubdan o'zgartirib yubormoqda. Xususan, geografiya fani dunyoqarashni kengaytiruvchi, ekologik tafakkurni shakllantiruvchi, global muammolarni anglashga yordam beruvchi fan sifatida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, xorijiy ta'lim tizimlarida geografiya fanini o'qitishning ilg'or tajribalari O'zbekiston Oliy ta'limida ham o'z aksini topmoqda.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Bugungi kunda Oliy ta'lim tizimida xalqaro standartlarga mos metodlarni joriy etish, zamonaviy fan va texnologiyalarni o'quv jarayoniga kiritish davr talabi bo'lib qoldi" [1].

Bu fikr Oliy ta'limda geografiya fanini rivojlantirishda xorijiy ilg'or tajribalardan foydalanishning dolzarbligini ko'rsatadi. Sababi ayni Oliy ta'lim tizimida ta'lim olgan talaba borib yosh avlodga ta'lim beradi, atrof-muhit, ekologiya va tabiat haqidagi tushunchalarni shakllantiradi. Shu bilan birga bu soha va fan rivojiga hissa qo'shadigan shaxslarni tarbiyalash uchun ham ayni ta'lim beruvchining o'zi mukammal bilim va puxta egallangan tajribalarga ega bo'lishi kerak. Bu esa har jihatdan yuqori natijalangan va samarali usullarni Oliy ta'lim tizimida joriy etish va bu bilimlarni to'la o'zlashtirishni talab etadi. Shunga ko'ra xalqaro maydondagi tadqiqotlarni o'rganish va samarali deb topilganlarini ta'limga joriy qilish, ko'zlangan maqsadga erishishga zamin bo'ladi.

**Metodlar.** Yuqorida ta'kidlanganidek, xalqaro tadqiqotda quyidagi usullarni ko'rib chiqamiz:

**Qiyosiy tahlil usuli** – AQSh, Finlyandiya, Janubiy Koreya, Turkiya va Germaniya oliy ta'lim tizimida geografiya o'qitish tajribalarini O'zbekiston amaliyoti bilan

solishtirishni nazarda tutadi. Bu albatta ta'limga yanada chuqurroq kirishishni va har bir ilm oluvchidan chuqurroq o'rganishni talab qiladi.

**Kontent-tahlil** – xorijiy universitetlarning o'quv rejalari, onlayn kurslari va ochiq ta'lim platformalaridagi (Coursera, EdX, FutureLearn) geografiya fanlariga oid materiallarni o'rganiladi. Ayni jarayon orqali ayrim ko'zdan qochirilgan jihatlarimiz va kamchiliklarimiz yaqqol ko'rinadi, o'quv rejalari kiritilgan xorijiy maydon yangiliklari ta'limni shiddatkorlikka olib keladi va bizni mamlakatimizda ham fanni rivojini ta'minlaydi.

**Amaliy kuzatuv** – O'zbekiston Milliy universiteti, Nizomiy nomidagi TDPU hamda Samarqand davlat universitetida geografiya ta'lim jarayonini o'rganish orqali xorijiy yondashuvlar qo'llanishini tahlil qilish. Xorijiy tajribalardan ta'lim tizimida eng samarali deb topilganlarini o'quv rejasiga kiritishda amaliy kuzatuv yuqori natija beradi.

**Natijalar.** Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, xorijiy tajribalar quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi:

1. Integrativ yondashuv. Finlyandiya ta'lim tizimida geografiya tabiiy va ijtimoiy fanlar integratsiyasida o'qitiladi. Masalan, "Inson va atrof-muhit" moduli orqali talabalarda geografik fikrlash bilan birga, ekologik mas'uliyat ham shakllantiriladi [2]. Bugungi kunda bizning ta'lim tizimida ham ayni Finlyandiya ta'lim tizimidan foydalangan holda darslar va o'quv jarayonlarini tashkil etilishi o'z samarasini ko'rsatmoqda. Masalan, bugungi kunda insonlar tabiatni asrash o'z hayotini va turmush tarzini asrash ekanini chuqur anglab bormoqda. Bundan tashqari ekologiya va atrof muhitni asrash bilan bir qatorda,

turli chiqindi mahsulotlarini qayta ishlash orqali foyda qilyotgani ham yaqqol namumadir.

2. Amaliy mashg'ulotlarga urg'u berish. Germaniya universitetlarida talabalarning 40% dars soatlari dala amaliyotlariga ajratiladi. Bu orqali ular relyef, iqlim va tabiiy resurslarni joyida o'rganadilar [3]. Amaliy jarayonlarga urg'u berilishining asosiy sababi shuki, geografiya fani tabiat va atrof muhit bilan chambarchas bog'liq fan bo'lgani bois ham bizning ta'lim tizimimizda ham dala amaliyotlarini joriy etishga alohida e'tibor berilishi kerak. Chunki bu fan faqat nazariyaga tayaniladigan yoki taxminlarga asoslansa bo'ladigan fan emas.

3. Raqamli texnologiyalar asosida o'qitish. Janubiy Koreyada geografiya ta'limida "GIS" (Geographic Information System) texnologiyalari majburiy fan sifatida kiritilgan. Ya'ni, Geografik axborot tizimi – asosiy vazifalari fazoviy-geografik ma'lumotlarni to'plash, saqlash, boshqarish, tahlil qilish, modellashtirish va tasvirlashdan iborat bo'lgan mutaxassis tahlilchilar boshqaruvi ostidagi umumlashgan kompyuter tizimidir.

Sodda qilib aytganda, geografik axborot tizimi (GAT) o'z ichiga xaritashunoslik, statistik tahlil hamda ma'lumotlar bazasini mujassamlashtiradi. GAT keng tarmoqli soha bo'lib, xaritashunoslik, masofadan zondlash, yer tuzish, tabiiy resurslarni boshqarish, fotogrammetriya, geografiya, shaharsozlik, samoviy video hamda mahalliy qidiruv tizimlarida keng foydalanib kelinmoqda. Bu ma'lumotlarni boshqarish, kartagrafik tasvirlar va tahlil qilish uchun yaratilgan ichki pozitsiyalangan fazoviy axborot tizimidir. GAT bu inson faolligi va dasturiy apparatning geografik ma'lumotni saqlash, boshqarish va tasvirlashga mo'ljallangan kompyuter tizimidir [3].

Bu talabalarga fazoviy tahlil qilish, raqamli xaritalar bilan ishlash ko'nikmalarini beradi. Bu o'qitish usulida oddiy xaritalardan ko'ra aqlli xaritalardan ko'proq foydalanilar ekan. Ular bu xaritalar orqali qaysi joyda eng ko'p odam yashaydi, qaysi yo'l eng qisqa, qayerda havo iflosroq-bularning barchasi GAT yordamida bilib olishlari mumkin bo'lar ekan. Bundan tashqari:

Qishloq xo'jaligida: qaysi yer unumdor, qaysi joyda suv kamligini;

Shaharsozlikda: yangi maktab, yo'l yoki shifoxona qayerga qurish qulayligini;

Favqulodda holatlarda: zilzila yoki suv toshqini xavfi qayerda kuchligini bilib olishlari oson kechadi.

Shu bilan birga geografiya darslarida ham o'quvchilar kompyuter orqali xaritalarni o'rganadi, joylarni tahlil qiladi.

4. Talaba markazli yondashuv. AQShda geografiya kurslari "Project-based learning" usuli asosida o'tiladi. Har bir talaba muayyan hudud bo'yicha loyiha ishlab chiqadi va natijalarni taqdim etadi. Bu metod O'zbekiston oliy ta'lim tizimi uchun ham samarali yo'nalishlardan biri hisoblanadi

[4]. Bu yuqorida ko'rsatgan usul juda katta manfaatli usullardan biridir. Chunki bu jarayonda talaba ham ilmiy izlanadi, bilimlarini amaliyotda qo'llaydi va ularni ijtimoiy jarayonga tatbiq etish orqali isbotlab beradi.

**Muhokama.** Xorijiy tajribalarni o'rganish shuni ko'rsatdiki, geografiya fanini o'qitishda quyidagi asosiy tamoyillarni tatbiq etish zarur:

**Innovatsion pedagogika:** masalan, Germaniyada geografiya darslarida interaktiv xaritalar, raqamli modellar, 3D atlaslardan foydalaniladi. O'zbekiston oliy o'quv yurtlarida ham "Google Earth Pro", "ArcGIS", "QGIS" kabi dasturlar asosida amaliy mashg'ulotlar tashkil etish lozim. Yuqorida ko'rsatib o'tgan loyiha ishlab chiqish esa har jihatdan, ya'ni ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish ko'zlanganligi bilan samaralidir.

**Akademik mobillik:** talabalar va o'qituvchilar uchun xalqaro stajirovkalarni yo'lga qo'yish. Bu jarayon xorijiy tajribani mamlakatimizga kirib kelishini tezlashtiradi va turli xorijiy o'quv rejalarini amaliy ichida bo'lib kelish imkonini beradi. Shu sababdan ham 2024-yilda O'zbekiston Milliy universiteti va Polshaning Varshava universiteti o'rtasida "Geografiyada innovatsion yondashuvlar" loyihasi imzolandi [5].

Tadqiqotga yo'naltirilgan o'qitish: talabalarga faqat nazariy emas, balki ilmiy izlanish olib borish imkonini berish. Masalan, Buyuk Britaniya universitetlarida har bir bakalavr bitiruvchisi geografik tadqiqot loyihasini himoya qiladi. Bu jarayonni qo'llab-quvvatlash va yo'lga qo'yish nafaqat ta'lim tizimi, balki ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik sohalarida ham katta yangiliklarni olib kirishga zamin bo'ladi.

Professor M.Yusupov (Toshkent davlat pedagogika universiteti) ta'kidlaganidek: "Geografiya ta'limi nafaqat joy nomlarini yodlash, balki tafakkurni fazoviy, tizimli va ekologik yo'nalishda rivojlantirishni ko'zda tutadi. Xorijiy tajribalar shu borada biz uchun o'rnatilgan bo'lishi kerak" [6].

Shuningdek, so'nggi yillarda O'zbekistonda geografiya ta'limini modernizatsiya qilish bo'yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2025-yilga qadar "raqamli geografiya laboratoriyalari" tashkil etish, xalqaro reytingdagi 5 ta ilg'or dasturiy platformani o'quv jarayoniga joriy etish rejalashtirilgan.

**Xulosa.** Xorijiy tajribalarni O'zbekiston Oliy ta'limida qo'llash quyidagi natijalarga olib keladi:

Talabalarning amaliy bilim va ko'nikmalarini oshirish;  
Raqamli geografiya kompetensiyalarini shakllantirish;  
Xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash;

Ekologik va fazoviy tafakkurni rivojlantirish orqali barqaror taraqqiyot g'oyalarini mustahkamlash.

Shu bois, xorijiy ilg'or tajribalarni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish, o'qituvchilar malakasini oshirish, va xalqaro hamkorlikni kengaytirish oliy ta'limda geografiya fanining sifatini oshiradi.

#### **Adabiyotlar**

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: «O'zbekiston», 2021.
2. Finnish National Agency for Education. National Core Curriculum for Higher Education. – Helsinki: 2023.
3. [https://uz.wikipedia.org/wiki/Geografik\\_axborot\\_tizimi](https://uz.wikipedia.org/wiki/Geografik_axborot_tizimi)
4. German Federal Ministry of Education. Geography Education Standards. – Berlin: 2024.
5. UNESCO Report. Teaching Geography in the 21st Century. – Paris: 2023.
6. Yusupov M. Geografiya ta'limida innovatsion metodlar. // Ta'lim va taraqqiyot jurnali, №3, 2024.

**REZYUME.** Mazkur maqolada O'zbekiston Oliy ta'lim tizimida geografiya fanini o'qitishda xorijiy ilg'or tajribalardan foydalanish masalalari ilmiy asosda tahlil qilingan. Tadqiqotda AQSh, Finlyandiya, Germaniya, Janubiy Koreya va Turkiya Oliy ta'lim tizimlaridagi geografiya ta'limining o'ziga xos jihatlari o'rganilgan. Shuningdek, O'zbekiston Oliy o'quv yurtlarida xorijiy yondashuvlarni milliy ta'lim tizimiga integratsiya qilishning afzalliklari, muammolari va istiqbollari ko'rsatib berilgan. Maqolada innovatsion pedagogika, raqamli texnologiyalar (GIS tizimlari), talaba markazli ta'lim va akademik mobillik kabi ilg'or metodlar tahlil qilinib, ularning O'zbekiston sharoitida qo'llash mexanizmlari yoritilgan. Natijada, xorijiy tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish geografiya fanining sifatini oshirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qilishi isbotlangan.

**РЕЗЮМЕ.** В данной статье на научной основе проанализированы вопросы использования передового зарубежного опыта преподавания географии в системе высшего образования Узбекистана. В исследовании изучались уникальные аспекты географического образования в системах высшего образования США, Финляндии, Германии, Южной Кореи и Турции. Также указаны преимущества, проблемы и перспективы интеграции зарубежных подходов в национальную систему образования в высших учебных заведениях Узбекистана. В статье анализируются такие передовые методы, как инновационная педагогика, цифровые технологии (ГИС-системы), студенческое централизованное образование и академическая мобильность, и освещаются механизмы их применения в условиях Узбекистана. В результате доказано, что адаптация зарубежного опыта к местным условиям служит повышению качества географической науки и подготовке конкурентоспособных кадров.

**SUMMARY.** This article analyzes the issues of using foreign advanced experiments in teaching geography in the higher education system of Uzbekistan on a scientific basis. The study explores specific aspects of geography education in the higher education systems of the United States, Finland, Germany, South Korea and Turkey. Also, the advantages, problems and prospects of integrating foreign approaches into the national education system in Uzbekistan higher educational institutions are shown. The article analyzes advanced techniques such as innovative pedagogy, digital technologies (GIS systems), student-centered education and academic mobility, and covers the mechanisms of their application in Uzbekistan. As a result, it has been proven that the adaptation of foreign experiences to local conditions serves to improve the quality of geography and prepare competitive personnel.

## ARNAWLÍ MEKTEPLERDE KVARKLARDIŇ QÁSIYETLERIN OQÍTÍW METODIKASI

**A.Jumamuratov** – awıl-xojalıq ilimleriniń doktori, professor

*Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogika instituti*

**A.Bayimbetova** – oqıtıwshı

*Nókis qalası №22 sanlı ulıwma bilim beriw mektebi*

**Tayanch so'zlar:** texnologiya, kvarklar, o'rganish, innovatsiya, ma'ruza, amaliyot, elementar zarralar, tez savol, etishmayotgan harflar, to'g'ri va noto'g'ri, fizika diktanti.

**Ключевые слова:** технология, кварки, обучение, инновации, лекция, практика, элементарные частицы, блиц-вопрос, пропущенные буквы, правильные и неправильные, физический диктант.

**Key words:** technology, quarks, teaching, innovations, lecture, practice, elementary particles. blitz question, misspelled letters, correct and incorrect, physical dictation.

**Kirisiw.** Mekteplerde fizikadan bilim beriwde innovaciýalar degende pedagogikalıq texnologiyalardı jetilistiriw procesi, oqıtıw usılları hám quralları esaplanadı. Búgingi kúnde innovaciýalıq pedagogika iskerligi sabaq ótiw texnologiyaları hár qanday mekteptiń bilimlendiriw iskerliginiń zárúrli komponentlerinen biri esaplanadı. Usınday innovaciýalıq iskerlik tek ǵana bilimlendiriw xızmetleri bazarında hár bir shólkemniń básekige shıdamlılıǵın jaratıw ushın tiykar jaratıp beredi, sonday-aq pedagogtıń kásip-óneriniń asırwı, onıń dóretiwshilik baǵdarların belgileydi. Sol sebepli oqıtıwda innovaciýalıq iskerlik pedagoglardıń ilimiy-metodikalıq iskerligi hám tárbiyalanıwshılardıń oqıw - izertlew iskerligi menen úzliksiz baylanıslı. Búgingi kúnde zamanagóy mektep sharayatında bilimlendiriwdin maqsetlerin ózgeritiw menen baylanıslı quramalı dáwirde ótkerip atırımız. Mektepte tiykarǵı maqset salamat ortalıqtı qalıplestiriw arqalı úshinshi renessans jasların tayarlawdan ibarat. Bul statıyanıń tiykarǵı wazıypası arnawlı mekteplerde fizika sabaǵında kvarklardıń qásiyetlerin oqıtıw metodikasın jaratıw bolıp esaplanadı.

### Sabaqtıń texnologiyalıq kartası

| Tema                    | Elementar bóleksheler                                       |                                                       |                                                     |
|-------------------------|-------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|
|                         | Bilim beriwshi                                              | Tárbiyalıq                                            | Rawajlandırıwshi                                    |
| <b>Sabaqtıń maqseti</b> | Oqıwshılarga "Elementar bóleksheler" haqqında túsiniw beriw | Kásiplik xızmetke baylanıslı bilimlerde tereń iyelew. | Iyelegen bilimlerde ámelde qollanıwdı rawajlandırıw |

### Oqıw procesin ámelge asırıw texnologiyası

| Forma                                      | Qural                    | Usıl                 | Tekseriw         | Bahalaw                       |
|--------------------------------------------|--------------------------|----------------------|------------------|-------------------------------|
| Ámeliy shıǵıw-lardı kishi toparlarda islew | Taxta, tarqatpa material | Dásturi y emes usılı | Awızsha tekseriw | 5 ballıq sistemada tiykarında |